

316.6/2(082)

Г87

Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості

Збірник
наукових
праць

Випуск 3

Галина Богатирьова

Формування комунікативної культури студентів у сучасних соціально-економічних умовах

Стаття присвячена обґрунтуванню складових комунікативної культури майбутніх спеціалістів, розгляду процесу діалогічної взаємодії на основі особистісно-зорієнтованого підходу. Автор аналізує можливості впровадження інноваційно-діалогічних технологій в навчально-виховний процес вищої школи.

The article is dedicated to the demonstration of the compounds of would-be-specialists' communicative culture, consideration of the dialogue interaction process on the basis of the personal-oriented approach. The author analyzes the possibilities of the introduction of the innovative dialogue technologies into the educational and upbringing process of the higher school.

Складність і неоднозначність змін, що відбуваються в сучасному суспільстві в період інтеграції України у загальноєвропейський освітній простір і організація процесу адаптації сучасної української освіти до європейських стандартів передбачає, насамперед, оволодіння уміннями діалогічної взаємодії в процесі навчального комунікативного спілкування.

При розгляді нинішнього етапу становлення і реформування системи вищої освіти, проблеми комунікативної взаємодії між викладачами і студентами залишаються актуальними.

Психологічні основи комунікативного спілкування розглядалися в працях О. Є. Блінової, С. Л. Братченко, Є. І. Рогова; міжособистісна взаємодія вивчалася вченими: Л. В. Долинською, Н. В. Казаріною, В. А. Семіченко.

Аналіз наукових праць вчених (Ш. О. Амонашвілі, Л. С. Виготського, І. М. Гапійчук, В. В. Горшкової та ін.) показав, що проблемі комунікативного спілкування і взаємодії у вищій школі між учасниками навчально-виховного процесу надається значна увага, хоча в повній мірі ця проблема поки ще не вирішена. Пізнавальними в цьому напрямі стали роботи: С. М. Амеліної (вивчала формування ді-

логічної культури студентів); Т. Вольфовської (досліджувала позитивну діалогічну взаємодію як спосіб уникнення агресивної поведінки молоді) та ін. Ми дійшли висновку, що наявність комунікативної культури передбачає вдосконалення всієї системи суспільних відносин і є переконливим показником позитивних соціально-економічних зрушень у суспільстві. Фундаментом цього процесу є створення суб'єкт-суб'єктних відносин на засадах діалогу і партнерства, які можливі за умов формування новітньої особистісно-орієнтованої взаємодії.

Сьогодні відчувається потреба в такій людській взаємодії, яка при всьому розходженні поглядів, установок, що розкриваються в думках співрозмовників, ґрунтується на принципах співробітництва і співтворчості. На жаль, як свідчить практика, студент не завжди спроможний будувати власну взаємодію з іншими учасниками навчально-виховного процесу, використовуючи діалог як форму спілкування, навчання і засіб творчого розвитку всіх учасників спілкування. Можна стверджувати, що свідоме опанування студентами правилами діалогічної взаємодії підвищує як результативність навчально-виховного процесу, так і сприяє розвитку комунікативної культури студентів.

Проблема діалогічної взаємодії розглядається в філософії, педагогіці й психології в єдності з особливостями розвитку особистості, яка в процесі діалогічного спілкування навчається розуміти інших, усвідомлює себе як самодостатню особистість у будь-яких ситуаціях. Важливим є те, що спілкування, як основна форма взаємодії людей, сприяє оволодінню різними видами рольової поведінки, засвоєнню і опануванню історично усталених способів розумової та фізичної діяльності.

Цікавим є розгляд процесу діалогічної взаємодії як форми доступного викладення думок, отримання знань і емоційних переживань, яку дають філософи. Г. В. Гегель представляє взаємодію як процес безперервного розвитку пізнання; через пізнання відношення «тотожності та відмінності виявляється суперечність, що лежить в їх основі». М. Монтень розглядав діалогічну взаємодію як процес «зіткнення з іншими думками»; саме в процесі діалогічного спілкування, вважав дослідник, відбувається «збагачення внутрішнього світу та відточується розум у зіткненні з розумом інших» [8, с. 196].

З позицій психології, поняття «взаємодія» розглядається як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість та зв'язок. Думку про те, що обов'язковою складовою діалогічної взаємодії є певне протиставлення думок висловлював Л. С. Виготський. Він наголошував, що в ході комунікації «відбувається розуміння інших людей, розуміння оточуючих, розуміння соціального досвіду» [3, с. 68]. На думку психолога, таке «зіткнення» є не тільки стимулом, збуджуючим логічність думки, але й «початковою формою її виникнення» [3, с. 222].

Цікавою є точка зору В. А. Кан-Каліка щодо вибору правильної психологічної установки на спілкування. На думку вченого, вона повинна стати основою позитивної діалогічної взаємодії, яка має такі особливості: постійна готовність до контакту; очікування задоволення від майбутнього спілкування; передбачення позитивного емоційного переживання результатів спілкування; випереджаюча зацікавленість в наступному спілкуванні [7, с. 76].

В. А. Кан-Калік стверджує, що процес діалогічної взаємодії передбачає реалізацію чотирьох етапів комунікації. Перший етап – прогностичний, що дозволяє моделювати майбутнє спілкування; другий етап – «комунікативна атака», як початок безпосереднього спілкування, встановлення емоційного та ділового контакту; третій етап – «управлінський» [7, с. 12].

З нашої точки зору, поєднання всіх вищезазначених компонентів повинно бути присутнім і обов'язково реалізованим у підготовці до майбутньої професійної діяльності спеціалістів економічного профілю, зокрема менеджерів.

Розглядаючи проблеми комунікації, німецький дослідник В. Ф. Біркенбіль стверджував, що будь-яке спілкування здійснюється на двох рівнях: на рівні змістовного наповнення діалогу і на рівні тих стосунків, що формуються в процесі діалогічної взаємодії [1, с. 228]. Безумовно, при проектуванні діалогічної взаємодії передбачається установка на відкритість позицій викладача і студентів. Якщо педагог приймає закриту позицію, то взаємодія буде носити формальний характер, не буде узгодженості форми та внутрішнього змісту діалогічного спілкування.

Сприяє успішному спілкуванню учасників навчально-виховного процесу, на думку А. А. Бодальова, саме комунікативна культура, в якій дослідник виокремлює такі її складові: уміння розуміти психологію інших людей та правильно оцінювати їх готовність до діалогічної взаємодії; здатність адекватно реагувати на поведінку людей та їх емоційний стан; обирати по відношенню до кожної особистості такий спосіб звертання, який найкращим чином відповідав би індивідуальним особливостям тих, з ким доводиться спілкуватися [2, с. 94].

Розробляючи тренінг міжособистісного спілкування, Д. В. Джонсон стверджує: «Щастя – це наявність добрих стосунків...Адже в більшості випадків стосунки «просто так» не виникають. Їх потрібно встановлювати та підтримувати» [6, с. 111]. Важливим для цього процесу, на думку вченого, є «стосункові фрази». Інколи стосункові фрази можуть нести негативний потенціал, що змінює стосунки на гірше, інколи – навпаки. Труднощі, що заважають ефективному спілкуванню між особами виникають тоді, коли людина не вміє правильно формулювати стосункові фрази.

Ми вважаємо за доцільне виділити два компоненти комунікативної культури: культури мовлення і культури спілкування. Перша поєднує мовні та мовленнєві навички, які необхідні студентам для комунікативної взаємодії з іншими людьми. Друга – культура спілкування – це сукупність якостей, які дозволяють людині досягти своєї мети в ході комунікації та діалогічної взаємодії.

Визнано, що сформованість рівня комунікативної культури залежить також від оволодіння технікою спілкування. На думку М. С. Дороніної, складовими цієї техніки є: «передача та сприймання інформації; коригування поведінки своєї і партнера; стимулювання емоційних контактів; організація спільної діяльності з партнером для узгодження взаємовигідних рішень» [5, с. 11-12].

Доцільно також звернути увагу на формування комунікативних умінь, до яких ми віднесли наступні: чути думки свого опонента й адекватно вербально реагувати на них; логічно переконувати опонента та ін.

У процесі діалогічної взаємодії створюється спільний для суб'єктів комунікативний простір, який Н. В. Волкова визначає як «соціально-психологічне середовище, яке впливає на суб'єктів кому-

нікації інформацією, засобами комунікації...» [4, с. 21]. В процесі створення такого простору накопичуються комунікативні знання як узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, які відіграють домінуючу роль у формуванні спеціаліста будь-якого профілю.

Зауважимо, що ці знання стають професійними тоді, коли перетворюються і вибудовуються в індивідуальну модель практичного розв'язання комунікативних завдань. Особливо актуальним даний аспект накопичення елементів комунікації ми вважаємо для майбутніх менеджерів, які повинні мати всебічні знання не тільки у галузі економіки, але й в психології, соціології, культурології. Як стверджують В. В. Стадник та М. А. Йохна: «Зусилля менеджерів спрямовуються не лише на створення оптимальної архітектури організації, яка б сприяла раціональному розподілу праці, впорядковувала комунікаційні процеси, а й на формування високої культури людської співпраці» [9, с. 9].

Характерним для специфіки діяльності спеціалістів економічного профілю є збільшення кількості соціальних зв'язків, які потребують адаптації студентів до сучасних комунікаційних процесів, підвищення вимог до оволодіння культурою спілкування та розвинутого уміння адекватно орієнтуватися у багаточисельних комунікативних ситуаціях.

Потрібно зауважити, що лише матеріально-виробничі моделі соціуму не в змозі на сьогодні вирішити труднощі соціально-економічного розвитку українського суспільства, адже вони зумовлюють поширення лише однієї зі сфер життєдіяльності. Виходячи з положення про те, що однією з сутнісних характеристик громадянського суспільства є встановлення рівноваги між соціальною і економічною сферою життєдіяльності актуальним є пошук ефективних соціальних технологій (в сфері бізнесу), економічних, суспільних та політичних перетворень. У свою чергу це вимагає посилення гуманітарної складової менеджменту, що й забезпечується, на думку вчених, «персонал-орієнтованими технологіями, врахуванням інтересів окремих індивідів та суспільства загалом» [9, с. 96]. Дослідники акцентують, що це вимагає зміщення акцентів зі спонукання на взаєморозуміння та стимулювання на мотивацію.

Визнано, що єдиним джерелом інновацій є «наділена актом творчої уяви обдарована особа» [10, с. 103]. Наріжним каменем проблеми формування комунікативної культури студентів є вирішення питання: на основі яких цінностей відбуватиметься процес діалогічної взаємодії майбутніх спеціалістів, здатних до творчості, орієнтованих на процес створення нового.

Сучасна дидактика передбачає ігрові форми навчання як одну з форм ефективної взаємодії педагога і студента, продуктивного спілкування з притаманним іграм елементом змагання, ширості, інтересу. Виходячи з положення про те, що активний розвиток комунікативних здібностей відбувається в процесі колективної роботи, однією з умов успішного формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх спеціалістів ми вважали використання технологій імітаційно-ігрового навчання. Йдеться про використання дидактичних, рольових, ділових ігор, системи тренінгів тощо.

Засобами рольової, імітаційної гри можна розв'язати цілу низку дидактичних завдань, актуальних для навчання студентів: розвиток інтелектуальних здібностей, здатності класифікувати, систематизувати явища, предмети; формування мовної комунікативної діяльності тощо. Виконуючи конкретну роль, студент залучається до діалогізації навчально-виховного процесу; налагоджує міжособистісну взаємодію студентів, забезпечуючи умови для взаєморозуміння, толерантного ставлення один до одного шляхом застосування різних форм спілкування.

Досліджуючи проблему використання імітаційно-ігрового навчання у вищій школі, Л. В. Кондрашова, М. Г. Вієвська, Л. О. Савченко та ін. відзначають, що модель імітаційно-ігрової взаємодії є «механізмом самоорганізації та самонавчання майбутніх спеціалістів». Ефективність імітаційно-ігрового навчання зумовлена тим, що діяльність студентів в процесі діалогічної взаємодії повинна мати «ансамблевий характер». Йдеться не про просту взаємодію учасників навчального процесу, а їх «взаємне сприяння й стимулювання співпраці».

З метою організації комунікативного простору спілкування студентам, майбутнім менеджерам, можна запропонувати вивчення тем в курсі «Основи діалогічної взаємодії»: «Теоретичні основи діалогіч-

ної взаємодії», «Стилі діалогічної взаємодії», «Діалог як засіб взаємодії», «Колективна робота на засадах творчої діалогічної взаємодії» та ін. В процесі вивчення цих тем викладач використовує методи: колективного обговорення діалогічних ситуацій, метод «здивування», сенсорно-ігровий метод та ін. Також студентам можуть бути запропоновані вправи й завдання: моделювання діалогічної взаємодії; створення спільного поля діалогічної взаємодії; усвідомлення власної й зворотної комунікативної дії тощо. Під час виконання вправ студенти оволодівають комунікативно-мовленнєвими вміннями, рефлексивним ставленням до комунікативного аспекту професійної діяльності та організацією професійно-спрямованої комунікативної діяльності.

Сформована комунікативна культура майбутніх спеціалістів, вміння діалогічно взаємодіяти може сприяти успішному розв'язанню суперечностей, що виникають у практиці вищої школи. Здійснений нами аналіз підходів до означеної проблеми, дозволив зробити висновок, що основу комунікативної культури спеціалістів складає діалогічна взаємодія. Саме така форма спілкування є способом цілісної взаємодії та взаємовпливу суб'єктів комунікації на принципах співробітництва і співтворчості, потребує інноваційних підходів та удосконалення існуючого зв'язку між суб'єктами діалогічної взаємодії.

Література

1. Биркенбиль В. Ф. Коммуникационный тренинг: Наука общения для всех: Пер. с нем. Н. Чупеева. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 352 с.
2. Бодальсв А. А. Психология общения. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 256 с.
5. Вороніна М. С. Культура спілкування ділових людей: Навч. посіб. – К.: Академія, 1998. – 191 с.
6. Джонсон Д. В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Пер. з англ. В.Хомика. – К.: КМ Академія, 2003. – 288 с.
7. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
8. Монтень М. Опыты. О славе, совести, добродетели и гневе: Пер. с фр. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: Фолио, 2003. – 747 с.
9. Стадник В. В., Йохна М. А. Менеджмент: Підручник. – К.: Академвидав, 2007. – 472 с.
10. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Знання, КОО, 1998. – 251 с.